

1. Metafizyczność i polskość w sztuce pierwszego dwudziestolecia XXI wieku. Wstęp

Projekt *Metafizyczność i polskość w sztuce pierwszego dwudziestolecia XXI wieku* podejmuje próbę odpowiedzi na pytania: czy metafizyczność idei polskiej jest ukazywana w sztuce współczesnej, a jeśli, to w jaki sposób? Czy w sztuce tej odślaniana jest idea polska czy raczej dyskutowany jest polski *ethos* i realizacje w nim transcendentaliów i uniwersaliów?

Metafizyka rozumiana jest w wywodzie jako „racjonalnie zasadne i intelektualnie sprawdzalne poznanie realnie istniejącego świata (nie wyłączając z tego afirmacji Bytu Absolutnego), nakierowane na poszukiwanie ostatecznych przyczyn jego istnienia, których ślady rozum ludzki odkrywa w rzeczach danych w doświadczeniu empirycznym”¹. Tytułową metafizyczność wyznacza obecność transcendentaliów. Transcendentalia to zasady bytu, takie jak przyczyna, cel, istnienie, substancja, rzecz, jedno, odrębność (różnica)². Pytanie o owe zasady jest zarazem pytaniem o sens i wartości, o to, czy tak jak jest, „jest dobrze czy źle?”³ Zadawanie takiego pytania powoduje, że prawda, dobro i piękno, rozumiane jako służące kategoryzowaniu uniwersalia, wymieniane bywają również wśród wartości podstawowych jako transcendentalia aksjologiczne. Przedmiotem zainteresowania będzie więc głównie to, co transcendentalne. To, co transcendentne, czego poznać nie można, co „przebywa poza duszą i świadomością”⁴, może pojawić się ewentualnie jako istota rzeczy skrywana przez tajemniczość w doświadczeniu *sacrum* albo piękna⁵.

Transcendentalia ujmują warunki, aspekty, racje bycia czymś realnym – bytem. „W praktyce poznawczej wyraża się to «oddzielaniem» działania od niedziałania, istoty od przypadłości, dobra od zła, istnienia od nieistnienia, skutku od przyczyny”⁶. Zgodnie z tą praktyką, w wywodzie poszukiwany będzie uporządkowany w sobie akt istnienia (nawet jeśli nie będzie to wprost komunikowane), ale i integralne spełnienie się bytu w dążeniu do dobra, w akcie miłości. Odnajdywane piękno rozumiane będzie jako synteza dobra i prawdy. Szczególnie istotne dla ostatecznych wniosków rozważań jest przekonanie, że „każde transcendentalne jest wyrazem afirmacji przedmiotowego i koniecznego aspektu bycia bytem,

---

¹ M. A. Krąpiec, A. Maryniarczyk, *Metafizyka oraz Transcendentalia* [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/m/metafizyka.pdf> i [/t/transcendentalia.pdf](http://www.ptta.pl/pef/pdf/t/transcendentalia.pdf) [dostęp: 21.03.2016].

² Por. J. Kielbasa. *Pierwsze i najpowszechniejsze: jedność, prawda, dobro i inne transcendentalia w metafizyce św. Tomasza z Akwinu*. „Przegląd Tomistyczny” 2013, nr 19, s. 251–282.

³ W. Stróżewski, *Transcendentalia i wartości* [w:] tegoż, *Istnienie i wartość*, Znak, Kraków 1982, s. 12.

⁴ Por. M. Heidegger, *Transcendencja i czasowość*, tłum. J. Margański, [w:] *Transcendencje. Teksty filozoficzne*, PAT, Kraków 1986, s. 57.

⁵ Por. W. Stróżewski, *O pięknie oraz O możliwości sacrum w sztuce* [w:] tegoż, *Wokół piękna. Szkice z estetyki*, Universitas, Kraków 2002, s. 179, 208.

⁶ Por. A. Maryniarczyk SDB, *Transcendentalia a poznanie metafizyczne*, „Roczniki Filozoficzne”, t. 39–40, z. 1, 1991–1992, s. 309.

sam zaś akt afirmacji jest równocześnie wyrazem spełnienia się [...] człowieka jako bytu poznającego”⁷.

Analizowane artystyczne przykłady służyć będą poznaniu, czyli zrozumieniu, dlaczego tak jest, dlaczego i jak coś (np. Polska) istnieje, jaka jest ku temu racja. Treściowy (esencjalny) aspekt doświadczenia służyć będzie odniesieniom do idei (np. idei polskiej). Interpretacje rozważać będą możliwość dostrzeżenia (dzięki dziełu sztuki) nowych aspektów bycia bytu (w odniesieniu do dzieła, ale w związku z jego właściwościami także do Polski jako idei, państwa, wreszcie do polskiego narodu).

Polskość to jakość realizacji idei polskiej przez polski naród. Wywód respektuje przekonanie, że naród tworzą *eidos*, *ethos* i *ethnos* (choć aspekt etniczny nie jest akcentowany w rozważaniach). Idea sama (*eidos*) uznawana jest w rozważaniach za wartość (hierarchicznie jednak niższą od uniwersaliów). Polski *eidos* odsłania się poprzez realizację polskiego *ethosu*. Ta realizacja powinna odsłaniać ideę polską, a jednocześnie hierarchicznie od niej wyższe uniwersalia. Takie rozumienie polskiego *ethosu*, wpisane w polski patriotyzm, polskiej kultury oparte jest na filozofii Władysława Stróżewskiego. Wykorzystane są także koncepcje powstałe w środowiskach Klubu Jagiellońskiego i „Teologii Politycznej”.

Metoda analizowania i interpretowania prac artystycznych wychodzi z zasygnalizowanych założeń. Przyjęte jest przekonanie, że racją bytu Polski jako narodu i państwa jest idea polska, a ten polski *eidos* odsłania się poprzez realizację polskiego *ethosu*. Sztuka może pokazać tę realizację polskiego *ethosu*, a i w samych dziełach (ich jakościach) można poszukiwać realizacji *ethosu*, jego właściwości i wreszcie odsłaniania przezeń idei. Same dzieła mogą dlatego odsłaniać ideę polską, choć najpierw, by być dziełami sztuki, odsłaniają ideę piękna.

Oznacza to, że w projekcie analizuje się i interpretuje prace wybranych artystów polskich, w których dziełach elementy estetycznie wartościowe, służąc odsłanianiu wartości metafizycznych, odkrywają oraz kultywują idee *sacrum* i polskości albo eksponują sposoby realizacji tych idei. Przez to, że w dziełach obecne są jakości wartości piękna albo wzniosłości, niejako automatycznie udowodniana jest metafizyczność idei polskiej jako afirmowanej, a przez to „współodsłanianej”.

Jednak współcześnie częściej napotkamy skrywającą piękno paradoksalną poetyczność i pokazywanie z jej udziałem polskiego *ethosu* jako sposobu możliwej utraty idei polskiej.

---

⁷ Tamże, s. 307.

Zobaczymy symboliczne ukazywanie tej idei jako obecnej tylko przez swe marginesy. Okaże się przy tym, że marginesy te można jednak kultywować albo poszerzać.

Analizy omawianych prac wychodzić będą zatem od opisów poszukujących wyodrębnianego istnienia oraz piękna i wzniosłości uchwytnych w oglądzie. Wskazywane będą jakości (szczególnie estetycznie wartościowe i estetycznych wartości) zgodnie z fenomenologicznymi metodami stosowanymi przez Władysława Stróżewskiego, używającego metod i pojęć Romana Ingardena. Jednak interpretacje wykraczające poza analizy korzystać będą z obserwacji Grzegorza Sztabińskiego, wrażliwego na transcendencję, ale i śledzącego poglądy bardziej współczesnych badaczy. Ten filozof penetrował też sztukę okresu postmodernizmu i opisującą ją estetykę, odkrywając w dziełach łączonych z tym okresem „marginesy” i „dreszcz” transcendencji. Właśnie wykorzystanie niedocenianych obserwacji niedawno zmarłego myśliciela i artysty jest osobnym celem rozważań.

Interpretacje ujawnić mogą obserwacje realizacji polskiego *ethosu*, samodzielne realizacje tego *ethosu* przez artystę, próby uchwycenia polskiego *eidosu* przez jego ekwiwalenty zgodne z tradycyjną ikonografią albo oryginalnie symboliczne, artystyczne konstatacje o uchwytności tylko marginesów *eidosu*. W tekście pojawi się wreszcie wskazanie i twórcze wykorzystanie osobliwej, paradoksalnej, ledwie przynależnej do *eidosu* charakterystyki jego marginesów albo „naskórka”.

Wyniknie stąd wrażenie, że istnienie może niknąć, przyczyna ukrywać się, jedno wymykać zamknięciu w granicach, tożsamość rzeczy zacierać w mnogości różnic, piękno poetyczności oznaczać tylko pomysłowość, dobro jakby ulegać potrzebie intensywnej doznań. Takie sytuacje będą widoczne w opisach, w odniesieniu do prac, ale też w odniesieniu do odsłanianych idei albo bytu ujmowanego przez transcendentalia. Przez to niektóre dzieła swą formą albo sposobem działania wydadzą się bliskie postmodernistycznej sztuce krytycznej⁸. To sztuka, której fundamentem jest „neomarksizm” Szkoły Frankfurckiej dążący do unicestwienia „systemu”, czyli kultury wyrażającej szacunek dla wartości wyrażanych przez transcendentalia, tradycji religijnych i narodowych czy docenianych wcześniej autorytetów.

Jednak w moich rozważaniach analizy i interpretacje wykażą nieusuwalność metafizycznych, transcendentalnych kategorii, ciążenie ku nim artystów, tęsknotę za uniwersaliami. A uleganie owemu ciążeniu i realizacja tej tęsknoty to afirmatywność, którą można odnaleźć w sztuce współczesnej. Identyfikowane intensyfikowanie właściwości marginesu idei dla jego poszerzenia, okaże się właśnie afirmatywnością.

---

⁸ Por. K. Karoń, *Bardzo krótka historia sztuki krytycznej* [w:] tegoż, *Historia antykultury 1.0*, <https://www.historiasztuki.com.pl/strony/026-00-00-SZTUKA%20KRYTYCZNA.html> [dostęp: 13.08.2022].

W wywodzie chodzi zatem o zaproponowanie ujęcia, które będzie inne niż wspomniany dyskurs krytyczny, dominujący ostatnio w sztuce i w naukach o sztuce. Ujęcie takie przeciwstawia się popularnej kontestacji piękna i dobra, choć unikać też ma powierzchownej panegiryczności⁹. Koncentracja na narzędziach proponowanych przez wymienionych wcześniej polskich filozofów oznacza, że wiele modnych współcześnie dyskursów nie jest eksponowanych. Pojawią się elementy dyskusji z przybliżoną wtedy sztuką krytyczną, jednak nie omawia się postaw, metod i pojęć związanych z kolejnymi zwrotami właściwymi dla tzw. nowej humanistyki, np. zwrotem wizualnym, performatywnym, biologicznym albo ekologicznym czy transhumanistycznym¹⁰. To zabieg świadomy i celowy, proponowane ujęcie ma bowiem charakter afirmatywny, unikający krytycznego dekonstruowania i dezawuowania. Podejście uznane być może za konserwatywne czy wręcz kontrrewolucyjne, choćby przez to, że przyjmuje konieczność obecności metafizycznej estetyki dla zasadności mówienia o sztuce. Jednak sugerowany język wyводу o sztuce, oparty na pojęciach używanych przez Władysława Stróżewskiego i przede wszystkim Grzegorza Sztabińskiego, powinien unikać eskalowania napięć i sporów. Rozważania prowadzą do pojęcia sztuki afirmatywnej i sam język tych rozważań zamierzony jest jako afirmatywny.

Choć omawiane przykłady powstały przede wszystkim w pierwszych dwóch dekadach obecnego stulecia, niekiedy granice czasowe są przekraczane. Powodowane jest to intuicją, że historycy wyróżniać będą okres 1989–2022, wyznaczany obradami okrągłego stołu i wojną na Ukrainie, wydarzeniami znacząco wpływającymi na historię i sytuację Polski. Historia i jej metafizyczne pojęcie jest jednym z tematów rozważań.

Analizowane i interpretowane są dzieła różnych dziedzin tzw. sztuk wizualnych, jednak z wyłączeniem architektury i dizajnu, które poddane być winny osobnym specjalistycznym badaniom. Podstawowym narzędziem badawczym jest opis wybranych dzieł oraz wpisanie ich w kontekst filozoficzny. Interpretacje korzystają z materiału zgromadzonego dzięki kwerendom w prasie, literaturze i Internecie. Omówienia dotyczą tylko dzieł wybranych, zapewne wiele z wartościowych prac nie trafiło do publikacji. Prace z obiektów sakralnych są dlatego prezentowane w ograniczonej liczbie.

---

⁹ Por. np.: *Piękno jest podejrzane. Z Arturem Żmijewskim rozmawia Piotr Bernatowicz*, „Arteon” 2010, nr 3 (119), s. 20–23 albo „Mnie osobiście rozważania na temat etyki w sztuce wydają się podejrzane, a mówienie o dobroci i sztuce jest dla mnie formą mitu”, I. Kowalczyk, *Osądzać czy negocjować? Powracający spór o znaczenia sztuki krytycznej*, 31.07.2006, [archiwum-obięgu-jazdowski.pl/teksty/5898](http://www.jazdowski.pl/teksty/5898) [dostęp: 3.04.2018].

¹⁰ Por. np. A. Zeidler-Janiszewska, *O tzw. zwrocie ikonizującym we współczesnej humanistyce. Kilka uwag wstępnych*, <http://www.asp.wroc.pl/dyskurs/Dyskurs4/AnnaZeidlerJaniszewska.pdf>. [dostęp: 04.04.2012]; *Zwrot performatywny w estetyce*, red. L. Bieszczad, Libron, Kraków 2013; *Ekologia interdyscyplinarności*, red. J. Axer, M. Konarzewski, Warszawa 2021.

Całość zebrana jest w trzy odrębne teksty, które stają się rozdziałami monografii. Pierwszy: *Naród polski, jego idea i jej marginesy w sztuce współczesnej* wprowadza podstawowe pojęcia i pokazuje ich możliwe wykorzystanie w analizie wybranych przykładów. Część druga: *Afirmacja i krytyka, czyli metafizyczność polskiej religijności w sztuce początku XXI stulecia* omawia liczne przykłady wspólnego potraktowania problematyki religijnego *sacrum* i polskości. Rozdział trzeci: *Metafizyczne pojęcie historii i dziedzictwo polskie w sztuce współczesnej* wykorzystuje nowe narzędzia interpretacyjne dla dzieł dotyczących dziejów Polski, szczególnie najnowszych. W tym kontekście dyskutowane jest też pojęcie końca historii. Całość podsumowuje rozdział zatytułowany *Współczesna polska sztuka afirmatywna. Podsumowanie*, który proponuje określenie „sztuka afirmatywna” w odniesieniu do dzieł odwołujących się do polskości albo pokazujących współczesny polski *ethos*. Podkreślona zostaje możliwość wykorzystania sztuki jako miejsca dyskusji o współczesnych polskich problemach. Rozważania ukazują przykłady niedawno powstałej sztuki polskiej oraz polskiej myśli filozoficznej. Teksty przeznaczone są do publikacji, wstępnie na stronie internetowej, a po recenzjach jako drukowana monografia. Elementy rozważań, w uproszczonej formie i w połączeniu z przybliżeniem specyfiki sztuki współczesnej, zaprezentowane będą podczas krótkich lekcji w najstarszych klasach liceów.